

Лекція № 2 Історія світової політичної думки

План.

1. Політична думка Стародавнього світу.
2. Політологічні теорії європейського Середньовіччя.
3. Політичні вчення епохи Відродження та Реформації.
4. Вчення про політику Нікколо Макіавеллі. Теорії природного права та суспільного договору.
5. Політична думка епохи Просвітництва.
6. Політичні ідеї утопічного соціалізму.
7. Розвиток політичної думки у 18 –19 ст.
8. Марксистські погляди на політику і державу (сам.робота).
9. Основні ідеї зарубіжної політології ХХ ст.
10. Характерні особливості розвитку світової політичної думки на різних етапах

Актуальність теми: Політична наука в своєму розвитку пройшла довгий і складний шлях починаючи з найдавніших часів і закінчуючи ХІХ ст. – періодом становлення та утвердження політології як науки. Особливий інтерес становить сучасний етап розвитку політології.

Складність і мінливість сучасного політичного життя потребує майстерного та оперативного застосування насамперед політичних знань, вироблених і осмислених людством. Включивши названі політичні знання до свого арсеналу, політична наука постійно мусить звертатися до них, щоби не допустити політичних помилок і прорахунків минулого, ціною яких нині може стати саме існування людської цивілізації.

Основні поняття: політика, політологія, політична сфера, система політичних наук, історія світової політичної думки, політична концепція, політичне вчення, теорія природного права, теорія суспільного договору, макіавелізм, конфуціанство, гуманізм, суверенітет, форми державного устрою, влада: законодавча, виконавча, судова.

Онлайн ресурс: <https://news.informer.od.ua/page3522351.html>

Політична наука в своєму розвитку пройшла довгий і складний шлях починаючи з найдавніших часів і закінчуючи ХІХ ст. - періодом становлення та утвердження політології як науки. Особливий інтерес становить сучасний етап розвитку політології.

Складність і мінливість сучасного політичного життя потребує майстерного та оперативного застосування насамперед політичних знань, вироблених і осмислених людством. Включивши названі політичні знання до свого арсеналу, політична наука постійно мусить звертатися до них, щоби не припуститися політичних помилок і прорахунків минулого, ціною яких нині може стати саме існування людської цивілізації.

Періодизація всесвітньої історії:

- стародавній Світ (з найдавніших часів до падіння Західної Римської імперії – 476р.);
- середні віки (від падіння Західної Римської імперії до епохи Великих географічних відкриттів – 15-16 ст.);
- нова доба (від 15 ст. до поч. 20 ст.-Перша світова війна);
- новітні часи (від революції 1917 р. в Росії до наших днів);

Крім того, кожен період поділяється на підперіоди або епохи. Так в новій добі історики виділяють епоху Відродження (Ренесансу) – 15-17 ст., епоху Реформації – перша пол. 16 ст., епоху Просвітництва – др. пол. 18 ст. і т. п.

Для кожного із названих періодів та епох характерні свої особливості як економічного, так і політичного та культурного розвитку.

1. Політична думка Стародавнього світу.

Перші соціально-політичні погляди мали релігійно-міфологічний характер і лише в 11 –8 ст. до н.е. відбувається перехід до відносно раціонального погляду на світ в цілому та державу, зокрема. Серед найбільш яскравих представників політико-правової думки Стародавнього світу –Конфуцій, Мо Цзи, Лао-цзи , Шан-Ян (Китай), Будда (Індія), Заратустра (Персія), Солон, Геракліт, Піфагор, Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Полібій (Греція), Ціцерон, Сенека, Лукрецій Кар (Рим) та інші.

Конфуцій: розвинув патріархальну концепцію держави за якою держава – це велика сім'я, в якій імператор – справедливий батько, а його піддані – слухняні діти. Був прихильником аристократичної форми правління. Відкидав бунти, війни, завойовницькі походи, боротьбу за владу. Ідеї Конфуція викладені в праці “Бесіди та висловлювання” написаній його учнями.

Мо-Цзи: виступав з ідеями виборності правителя, соціальної рівності людей. Критикував соціальну несправедливість, засуджував аристократизм і закликав до проведення реформ на користь народу.

Лао- цзи: переконував, що держави повинні бути маленькі, з нечисельним населенням. Ідея даосизму передбачала створення міні-держав на рівні сіл, общин; правителям рекомендувалося якнайменше втручатися у природний плин життя. Лао-цзи називають одним із перших анархістів за його засудження доцільності існування держави.

Шан Ян: давньокитайський мислитель IV ст. до н.е., засновник “легізму”- політичної течії, прихильники якої виступали за укріплення чиновницького та карального апарату. Стверджував, що держава повинна ліквідувати розпущеність народу, встановлювати певні еталони в думках і діях громадян. Легісти заклали основи тоталітаризму.

Солон: стверджував, що держава потребує таких законів, які поєднали б право і силу. Провів в Афінах ряд реформ, після яких політичні права громадян почали залежати не від походження, а від розміру їх власності. Вважав, що беззаконня та міжусобиці- найбільше зло, а порядок і закон – найбільше добро для держави.

Геракліт: говорив, що “ не можна двічі увійти в одну і ту ж річку”. Твердив, що люди нерівноцінні одні одним, нерівні між собою. Критикував демократію, вважаючи ідеальною формою правління “аристократію духу”. Відстоював думку, що в основі державного управління повинна лежати поміркованість, яка дозволить із допомогою законів узгодити суперечливі інтереси.

Піфагор: разом із своїми послідовниками – піфагорійцями (Архіт, Лізіт, Філолай) був прихильником правління аристократів - розумової та моральної еліти суспільства. Піфагорійці першими розпочали теоретичну розробку поняття “рівність”, найбільшим злом вважали анархію. Піфагор писав: “Правителі повинні бути не тільки людьми знаючими, але й гуманними”.

Демокріт: розглядав політику як найважливіше мистецтво, завдання якого - забезпечити інтереси вільних громадян поліса. Вважав, що держава – це спільна справа усіх її громадян. Ідеалом Демокріт вважав синтез демократії з таким ладом, де обрані народом правителі були б людьми високого інтелекту та моралі.

Сократ: вважається засновником моральної філософії. Вважав, що закони є основою держави, без них неможлива організація державного життя. Виступав за одностановство громадян, без якого неможливе ефективне управління державою. Виділяв такі форми правління: царство, тиранія, аристократія, плутократія, демократія. Першим сформулював концепцію договірних відносин між державою та її громадянами. Сократу належить вислів “Пізнай самого себе”.

Платон: говорив, що справедливість це коли у правителів переважає мудрість, у воїнів – мужність і сила, у виробників – поміркованість. Ідеальною формою держави Платон вважав аристократію найбільш недосконалою демократією. Йому належить вислів: «Не роби відносно підлеглих того, чого не бажаєш собі».

Арістотель: автор творів “Політика”, “Афінська політика”, “Риторика”, “Етика”. Вважав, що держава виникла природним шляхом для задоволення життєвих потреб громадян, але мета її існування – досягнення блага людей. Першим назвав людину “істотою політичною”, тобто такою, що може жити лише у державі. Першим розділив владу на законодавчу, виконавчу, судову. Розрізняв правильні і неправильні форми держави: правильні – монархія, аристократія, політея; неправильні- тиранія, олігархія, демократія. Найправильнішою формою держави вважав політею, під якою розумів правління більшості в інтересах загального блага. Виділяв такі класи давньогрецького суспільства: хлібороби, ремісники, торговці, наймані робітники, заможні люди, військові, судді, посадові особи; найкориснішим класом вважав клас хліборобів. Розробив питання про громадянство. Виправдовував рабство, пов’язував політику з моральністю (добросовістю) та етикою.

Епікур: один із перших стверджував, що оскільки людина є істотою суспільною, то саме суспільство сформувалося шляхом суспільного договору.

Був прихильником поміркованого варіанту античної демократії, за якої панує закон у поєднанні з свободою особистості. Вважав, що головна мета держави – це гарантувати людям безпеку. Для Епікура характерне трактування закону як засобу захисту “мудрих” від “натовпу”, а також аполітичність, проповідь неучасті у активному політичному житті.

Цицерон: Державу визначав як надбання усього народу. Наголошував, що “народ - не будь-яке об’єднання людей зібраних разом якимось чином, а об’єднання людей, пов’язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів”. Головну причину виникнення держави бачив у вродженій потребі людей жити разом та у необхідності охорони власності. Держави ділив на монархію (царську владу), аристократію (владу оптиматів), демократію (народну владу), причому зауважував, що у природі існує кругообіг цих форм. Ідеалом вважав змішану форму держави, яка б мала елементи трьох названих форм. На його думку, вона б привела до загальної рівності та міцності держави. Війну характеризував як вимушений акт, допустимий тільки у випадку безуспішності мирних переговорів. Усі війни поділяв на справедливі та несправедливі. Заклав основи міжнародного права.

Сенека: Відстоював ідею духовної свободи всіх людей незалежно від їх місця у суспільстві. Не заперечував рабство, проте, відстоював людську гідність раба і закликав до гуманного ставлення до рабів. Був схильний до проповіді космополітизму, індивідуалістичної етики, морального самовдосконалення.

2. Політологічні концепції європейського Середньовіччя.

Епоха Середньовіччя припадає на 5 –16 ст. Глибокий відбиток на розвиток політичної думки цього періоду наклали християнство та римо-католицька церква. Впродовж всієї епохи Середньовіччя йшла жорстока боротьба між папством і світськими феодалами, монархами за керівну роль у суспільстві.

Центральною проблемою політичної думки цього періоду було питання про те, яка влада повинна бути пріоритетною: духовна (церква) чи світська (державна). За домінування церковної виступали Фома Аквінський, Августин, а за пріоритет світської – М.Падуанський, В.Оккам, А.Данте.

Фома Аквінський: так само як і Арістотель вважав людину істотою політичною, а благо держави важливішим за благо її громадян. Державна, на думку Аквінського є необхідною, але світська влада є вторинною, бо всі види влади на землі є від Бога. Головне завдання держави бачив у сприянні державному благу, збереженні миру і справедливості у суспільстві. Народ має право скинути жорстокого та несправедливого монарха, якщо він посягає на права церкви. Найкращою формою вважав монархію політичну, при якій влада монарха обмежується законом.

Марсильй Падуанський: Свої політичні погляди виклав у праці “Захисник миру” (1324 р.). Зокрема Падуанський заперечував претензії Папи на владу над

світом, бо це суперечило Святому Письму, за яким влада духовна мала бути відділена від світської. Церква, на його думку, повинна бути відділена від держави та підпорядковуватись світській політичній владі. Відстоював тезу про те, що джерелом будь-якої влади є народ. Народ є носієм суверенітету та верховним законодавцем. Однак під народом він розумів не усе населення, а його найдостойнішу частину. Одним з перших розмежував законодавчу та виконавчу владу. Саме Падуанському належить трактування миру, як засобу для досягнення “громадянського щастя”. Досягається мир тоді коли кожен у державі отримує можливість безперешкодно займатися своєю діяльністю, а усі органи держави функціонують узгоджено. Був проти підпорядкування політики засадам релігії та моралі.

3. Політичні вчення епохи Відродження та Реформації.

Епоха **Відродження** припадає на середину 14 – початок 17 ст. і характеризується постановкою у центр уваги людини з її потребами та поглядами.

Для **епохи Відродження** характерний гуманізм, визнання унікальності кожного індивіда, заклик до автономії особистості. Ідеалом вважається держава з республіканським устроєм, яка опиралася на принцип рівності та справедливості, гарантією яких мало бути прийняття й дотримання законів. Мислителі Відродження вважали, що доля людини визначається не її знатним походженням чи конфесійним статусом, а виключно її активністю, доблестю, благородством.

Реформація – це широкий антифеодальний і антикатолицький рух в I пол. 16 ст., який заклав початок протестантизму. Реформація означала рух за необхідність удосконалення церкви, світських порядків, правових інститутів. Якщо для Відродження головним було визнання людської гідності, то провідною тенденцією Реформації було прагнення відновити чистоту християнської релігійності. Для Реформації дуже показова обов’язковість *підпорядкування людини громаді*.

Лідером Реформації був **М.Лютер**, який у 1517 році виступив проти засилля папської влади і за зменшення влади церкви взагалі.

Провідними ідеями М.Лютера були:

- *необхідність всенародної боротьби з папством під проводом світської влади;*
- *безумовний послух народу світській владі;*
- *ідеалом є сильна та стабільна абсолютна монархія;*
- *необхідним є законний примус з боку держави;*
- *монарх як суб’єкт верховної влади є вільним від морально-релігійних обмежень, його дії підвладні лише “судові розуму” та вищим законам;*
- *піддані мають право на незалежні переконання, а у випадку переслідування за них – право на опір.*

Плебейсько – селянський напрям Реформації очолив **Т.Мюнцер**, який розумів Реформацію як соціально-політичний переворот, який повинні здійснити селяни та міська біднота. Мюнцер виступав за ненасильницьку ліквідацію феодального ладу і за встановлення такого порядку, в якому жоден християнин не мав би приватної власності, не посідав би урядової посади. Його ідеалом був суспільний устрій, позбавлений майнового розшарування; оскільки всі люди рівні перед Богом, то всі вони повинні бути рівні на Землі.

В Швейцарії Реформацію очолив **Ж.Кальвін**. Свої ідеї він виклав у праці “Настанови в християнській вірі” (1536 р.). На відміну від Лютера, який ставив церкву у залежність від держави, Кальвін виступав за незалежність церкви. Найкращою формою правління вважав олігархічну організацію управління державою, ідеальною – теократію (республіку святих).

Ідеологом французького реформаторства був **Ж.Боден**. Він виступав на захист віротерпимості, вимагав сильної влади, котра б поважала закон, захищала свободу совісті. Ж.Боден першим сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як ознаку держави. “Суверенітет – це абсолютна і постійна влада держави”, – вважав Боден. Вище за носія суверенітету є тільки Бог і закони природи. Держава, на думку Бодена виникає шляхом завоювання, насильства, панування однієї групи над іншою. Серед форм правління виділяв демократію, аристократію, монархію. Найкращою формою правління вважав обмежену законами монархію. Основою держави вважав сім’ю.

5. Вчення про політику Н.Макіавеллі. Теорії природного права та суспільного договору.

Нікколо Макіавелі (1469 – 1527) – італійський державний діяч та мислитель увійшов в історію політичної думки творами “Володар” (1513), “Міркування на першу декаду Тіта Лівія” (1519), “Історія Флоренції” (1532) та ін. У центрі власного світогляду поставив людину, яка у своїй діяльності керується приватними інтересами, зумовленими прагненням зберегти та примножити власність. Людський егоїзм вимагав створення держави, яка б регулювала поведінку індивідів. Виділяв такі конституційні види влади: монархія, аристократія, демократія. Ідеальним вважав змішаний тип влади, який урівноважував би інтереси різних соціальних груп.

У цілому заслуги Макіавеллі у розвитку політичної науки полягають у тому, що він:

- відкинув схоластику, замінивши її раціоналізмом та реалізмом;
- заклав основи політичної науки;
- виступив проти феодальної роздробленості, за створення централізованої держави;
- увів у політичний лексикон поняття “держави” та “республіки” у сучасному їх розумінні;

- сформулював суперечливий, але вічний принцип “мета виправдовує засоби”.

Наприкінці XVI – перш. пол. XVII ст. у політичній науці значного поширення набувають теорії “природного права” та “суспільного договору”, розробниками яких були Г.Гроцій, Т.Гоббс, Б.Спіноза, Дж. Локк.

Г.Гроцій: один із засновників вчення про природне право та родоначальник міжнародного права. Доводив, що держава – це “досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права та загальної користі”. Держава, у трактуванні Г.Гроція, виступає як угода більшості проти меншості, як союз слабких і пригноблених проти сильних і могутніх. Свої погляди Гроцій виклав у трактаті “Про права війни і миру. Три книги”.

Т.Гоббс: один із засновників теорії “суспільного договору”. Суспільний договір за Гоббсом полягав у тому, що індивіди передали своє право на самоврядування одній особі, яка в свою чергу брала на себе зобов’язання діяти в ім’я усіх. Після укладення суспільного договору, громадяни втратили свої природні права, крім тих, які правитель їм залишив. Найкращою формою держави вважав монархію. Основні праці: “Левіафан” та “Філософські основи вчення про громадянина”.

Дж. Локк: вважав, що до виникнення держави люди перебували у природному стані, який характеризувався рівністю, свободою і т.д. Держава була створена для надійного забезпечення природних прав, рівності і свободи, захисту особи і власності. Локка вважають основоположником лібералізму та конституціоналізму.

6. Політична думка епохи Просвітництва.

Просвітництво – це широкий суспільний рух, який виник у др.пол. 18 ст. у Франції. Його мета полягала у критиці основ феодальної ідеології, релігійних забобонів, у боротьбі за віротерпимість, свободу наукової та філософської думки.

Серед французьких просвітителів 18 ст.: Ш.Л.Монтеск’є, Ж.Ж.Руссо, К.А.Гельвецій, П.Гольбах.

Ш.Л.Монтеск’є: автор творів “Перські листи” (1721), “Роздуми про причини величі і падіння римлян” (1734), “Про дух законів” (1748). Виділяв три форми правління: монархію, республіку, деспотизм. Відстоював необхідність поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову: одна влада має стримувати іншу, бо це є необхідна умова політичної свободи. Дав одне із класичних визначень поняття “свобода” - це право “робити все, що дозволено законом”.

Ж.Ж.Руссо: автор праць “Судження про вічний мир”, “Проект конституції для Корсіки” (1782), “Про суспільний договір, або Принципи політичного права” (1762). Вважав, що держава покликана виконувати загальну волю; його ідеалом є республіканська форма правління. Оскільки народ є єдиним сувереном, то немає необхідності ділити владу на законодавчу і виконавчу гілки.

Найважливіші суспільні проблеми пропонував розглядати на всенародних плебісцитах. Вважав шкідливим існування в державі різних об'єднань: партій, громадських організацій, церкви і т.п., бо вони ніби-то перешкоджають висловленню громадянам “головної загальної волі”.

К.А.Гельвецій: обґрунтував ідеї політичної свободи, рівності всіх перед законом, свободи слова, друку, думки, совісті. Виникнення держави та законів він пов'язував із існуванням суспільних інтересів. Держава, на його думку, повинна захищати інтереси більшості. Його політичним ідеалом була федеративна республіка. Першим висловив думку про те, що індивідуальний інтерес є джерелом будь-якої діяльності. Є автором концепції виховання як засобу переходу до розумного справедливого суспільного ладу. Автор твору “Про людину, її розумові здібності та її виховання”.

П.Гольбах: розглядав суспільство як об'єднання людей для спільної праці з метою взаємозабезпечення одне одному щасливого життя. Вважав, що для того, аби політика була корисною, вона повинна засновувати свої принципи на природних законах. Суть суспільного договору, на його думку, полягає у тому, що суспільство приймає на себе зобов'язання щодо людини, а людина бере на себе зобов'язання перед суспільством. На думку Гольбаха, суспільство не може існувати без влади. Виділяв такі форми правління: монархія, аристократія, демократія. Ідеалом вважав поєднання позитивних рис усіх трьох форм у вигляді змішаної (обмеженої) монархії.

Ідеї французьких просвітителів мали популярність і в інших країнах Європи.

7. Політичні ідеї утопічного соціалізму.

Соціалістичні та комуністичні ідеї своїм корінням сягають часів Платона. Починаючи з XV ст. ці ідеї отримали продовження завдяки діяльності таких мислителів як Т.Мор, Т.Кампанелла, Ж.Мельє, Мореллі, Г.Маблі, Бабеф, А.Сен-Сімон, Ш.Фур'є, Р.Оуен.

Томас Мор (1478-1535) – автор праці “Золота книга, стільки ж корисна, як і цікава про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія”, або просто “Утопія”, в якій він піддав гострій критиці систему “обгороджування” і кривавого законодавства в сучасній йому Англії. Виступивши проти приватної власності, описав неіснуючу державу, яка нібито знаходиться на острові УТОПІЯ. Неіснуюча держава, за Т.Мором, ґрунтується на суспільній власності. Особливо він підкреслював демократичність життя утопійців: “Між собою вони живуть дружно, так як жоден чиновник не проявляє зверхності і не наганяє страху. Їх називають батьками і вони ведуть себе достойно. Необхідну повагу їм утопійці віддають добровільно і їм не доводиться вимагати насильно”. Після публікації цієї книги англійський король Генріх VIII наблизив Т.Мора до себе, призначивши його на найвищу державну посаду лорда-канцлера. Розрив Генріха з римським папою був однією із причин відставки Мора, який негативно віднісся до

Реформації. Мор був страчений за звинуваченням у державній зраді за відмову присягнути королю як главі церкви. Вийшло, що Мор постраждав за віру, що було використано католицькою церквою, яка канонізувала автора “Утопії” у 1886 році.

Томмазо Кампанелла (1568 –1639)- домініканський монах, який провів в тюрмах близько 27 років за участь в підготовці повстання проти іспанського гніту в південній Італії. У в’язниці він написав ряд творів, серед яких і праця “Місто Сонця”(видана в 1623 р.). Ідеї, викладені в цьому творі перекликаються з ідеями Т.Мора. В місті Сонця, яке нібито знаходиться на острові біля екватора, немає приватної власності, всі працюють у відповідності із своїми нахилами, праця почесна. Виховання і навчання пов’язані з працею і регулюються державою. Кампанелла, подібно до Платона, пропагував принцип спільності на шлюбно-сімейні відносини, а також зрівнялівку і грубий аскетизм. Критикував макіавелізм в політиці.

В цілому, Т.Мор і Т.Кампанелла заклали основи соціалістичних та комуністичних ідей Нового часу.

Значного поширення набули політико-правові вчення соціалізму і комунізму у Франції у XVIII ст. поряд з ідеями просвітництва. До числа французьких теоретиків державного соціалізму (комунізму) **належали Мореллі, Ж.Мельє, Г.Маблі, Бабеф.**

Мореллі – основна праця “Кодекс природи або істинний дух її законів”(1755 р.). Теоретично обґрунтував лад, заснований на суспільній власності. Підкреслював зв’язок держави, політики, моралі з відносинами власності. Вважав, що всі сторони життя громадян повинні детально регламентуватись правом. Мореллі був прихильником централізованого виробництва і розподілу, суворо регламентованого законом і керованого державною владою.

Жан Мельє (1664-1729) – сільський священник, автор твору “Заповіт”, однією із центральних проблем якої є ідея прав трудящих людей. “Немає справедливості в тому, щоб одні несли всю тяжкість праці і незручність життя, а інші, не знаючи турбот і праці, насолоджувалися б одні всіма благами і зручностями життя”- писав Мельє. Висунув ідею народної революції, чітко визначивши соціальні прошарки, проти яких вона мала б бути спрямована. Цитати із “Заповіту” в 1762 р. були опубліковані Вольтером, що мало вплив на розвиток атеїстичної, антиклерикальної ідеології передреволюційної Франції.

Бабеф (1760-1797) – один із лідерів Великої французької революції. Розробив ідею революційного уряду, необхідного на період викорінення приватної власності, організації суспільства на основі справжньої рівності і суспільної власності. Виступав за державне регулювання всіх сфер суспільного життя. Обов’язковою і корисною визнавав фізичну працю, а до науки і мистецтва висловлював певну недовіру.

Ідеї Мореллі, Мельє, Бабефа справили великий вплив на наступний розвиток соціалістичної ідеології, зокрема на політико-правові ідеї і теорії англійських соціалістів і комуністів першої половини XIX ст. **Шарля Фур'є, Клода Анрі де Сен-Сімона і Роберта Оуена.** Всі вони різко критикували капіталізм і всі його недоліки. Велике значення англійські соціалісти надавали промислового перевороту, вважаючи, що з допомогою великого виробництва, людство могло б обминути найважчі періоди своєї історії. Соціалісти XIX ст. підкреслювали поділ суспільства на класи, їх протиріччя і боротьбу. Однак в цілому, уявлення соціалістів першої половини XIX ст. про сучасне і майбутнє держави, а також про її роль в переході до ідеального були дуже різнобічні і навіть суперечливі.

7.Розвиток політичної думки у 18 – 19 ст.

У 18-19 ст. основними центрами світової політичної думки стали США та Німеччина.

Вже в період війни за незалежність США з'являються яскраві політичні і суспільні діячі, серед яких Т.Пейн, О.Гамільтон, Дж. Адамс, Т.Джеферсон та ін.

Т.Пейн: автор політичного трактату “Здоровий глузд” (1776) і памфлету “Права людини” (1791). Вважав, що держава є результатом розвитку суспільства, а завданням уряду є забезпечити безпеку, права і свободи громадян. Реалізацію демократичного ідеалу він вбачав у запровадженні загального виборчого права, широкому народному представництві, збереженні обмеженої приватної власності. Вважав, що тільки освічений народ дає підстави для демократичного управління ним, а тому одне із головних завдань уряду – зробити все для підвищення освітнього рівня нації.

О.Гамільтон: сформулював концепцію сильної централізованої влади, яка дала б можливість реалізувати американській федерації свій власний шлях розвитку. Підтримував думку, що народ поділяється на правлячу меншість і підпорядковану більшість, а держава має будуватися на “згоді народу”. У державі одне з провідних місць повинна зайняти судова влада, бо навіть добрі закони без судової влади будуть нежиттєздатними.

Дж. Адамс: другий президент США, вважав, що влада – це форма примусу, панування однієї групи людей над іншими. Критично ставився до демократії, зауважуючи, що “демократія ніколи не є такою бажаною як аристократія чи монархія. Коли вона запанує, то є більш кривавою, ніж монархія. Пам'ятайте, демократія ніколи не триває довго”. Відстоював думку, що виконавча влада є вищою за законодавчу.

Т.Джеферсон: третій президент США, запропонував ввести систему балансів та стримуючих чинників, яка б регулювала відносини між різними гілками влади, і тим самим гарантувала б політичну стабільність. Виступав за демократичну виборчу систему, при якій право голосу надавалося б усьому

населенню чоловічої статі, незалежно від їх майнового становища. Намагався поширити права людини на рабів, але це завдання йому не вдалося виконати.

Німецькі мислителі 18 –19 ст. І.Кант, Й.Фіхте, Г.Гегель стали родоначальниками німецької класичної філософії зробивши великий внесок у вчення про державно-владні відносини.

І.Кант: автор праць “До вічного миру”, “Метафізика звичаїв”, одним із перших почав розробку концепції правової держави. Держава, за Кантом, базувалася на принципі поділу влади на верховну, виконавчу та судову. Виділяв такі історичні види (типи) влади: автократія, аристократія, демократія. Перевагу надавав автократії. Його ідеалом була конституційна монархія. На думку Канта, благо і призначення держави полягає у досконалому праві, у найбільшій відповідності устрою та режиму влади принципам права. Народ не має права на повстання, а лише на пасивний опір. І.Канта вважають творцем концепції правової держави.

Й.Фіхте: підтримував концепцію природного права та суспільного договору. Виступав проти деспотизму монархів і вважав, що лише загальна воля народу є ядром законодавства і визначає межі впливу держави. Його політичні погляди викладені у працях “Промови до німецької нації”, “Основи природного права відповідно до принципів науковчення”, “Вимоги до правителів Європи повернути назад свободу думки, яку вони досі пригноблювали” та ін. Державу розглядав як тимчасовий інститут, на зміну якому має прийти моральність. Після зникнення держави, на думку Фіхте, встановлюється природний стан людини, який відповідатиме її справжній природі та призначенню.

Г.Гегель: автор праць “Енциклопедія філософських наук”, “Історія філософії”, “Філософія права”, “Філософія історії”. В молоді роки вважав, що “не існує ідеї держави, бо держава є щось механічне ...”, виступав за необхідність подолання засилля держави. У зрілому віці схвалював ідею держави. Вважав, що в основі права лежить свобода окремої людини. Був прихильником спадкової монархії, яка обмежена законами, що дозволяє запобігти деспотизмові. Одним із перших висловив ідею громадянського суспільства, яке характеризується системою потреб, правосуддям, поліцією, корпораціями, а також опирається на приватну власність і загальну рівність людей. Головна функція громадянського суспільства – захист свободи та приватних інтересів громадян. Тобто, у розумінні Гегеля, громадянське суспільство – це система суспільних інститутів, які виступають посередниками між державою та індивідом, захищають інтереси громадян та їх груп на державному рівні.

В своєрідних умовах перш.пол.XIX ст. основним напрямом буржуазної політичної думки стає **лібералізм**. Засновники буржуазного лібералізму Б.Констан (1767-1830) і І.Бентам (1748-1832) в основу своєї ідеології поклали захист і обґрунтування “громадянської свободи”, яку вони розуміли як свободу приватної ініціативи, підприємництва, договорів, свободи слова, совісті, думки і друку.

Досить активно у 18-19 ст. розвивалась політична думка в **Росії**. Однак, російські політико-правові теорії кардинально відрізнялись від західноєвропейських та американських. В російській політичній думці 18 ст. домінувало вчення про абсолютну монархію. Теоретиками абсолютизму в Росії були **Ф. Прокопович** (1681-1736), **В.Татищев** (1686-1750). Критикуючи демократію і аристократію, найправильнішою формою держави вони вважали лише монархію. Політичні доктрини російського царизму мали колоніально-імперське та антиукраїнське спрямування. Починаючи з 1762 р., коли на російський престол сіла імператриця Катерина II, в Росії починається період “освіченого абсолютизму”, для якого характерною була активна діяльність самодержавної влади, спрямована на законодавче закріплення кріпосництва, посилення привілеїв дворянства, розширення кордонів держави, опікування розвитком торгівлі і промисловості, жорстоке придушення народних виступів, а також загострення протиріч між ліберальною офіційною ідеологією і реакційною феодално-кріпосницькою політикою. Ідеологами російського лібералізму і просвітництва др. пол. 18 ст. були **Н.І.Новіков** (1744-1818), **Я.П.Козельський** (1728-1793), **С.Є Десницький** та ін. Найбільш значним явищем в історії російської політичної думки кінця 18 ст. було виникнення революційно-демократичної теорії, засновником якої був **О.М.Радищев** (1749 – 1802). На початку 1790 р. побачила світ його книга “Подорож із Петербурга в Москву”, ознайомившись з якою Катерина II назвала Радищева “бунтівником, гіршим за Пугачова”. О.Радищев вперше піддав кріпосництво і самодержавство нищівній критиці як систему. Вперше в історії російської політико-правової ідеології Радищев висунув концепцію народної революції, в результаті якої в Росії має встановитись республіканський лад.

В першій чверті XIX ст в Росії визначилось три основні течії політико-правової ідеології:

1. **ліберальна**, яка окреслювала шляхи реформ для створення громадянського суспільства і яку представляв **М.М.Сперанський**;
2. **радикально-революційна**, яка намагалась досягнути тієї ж мети насильницьким шляхом і яку представляли **декабристи** – **М.Муравйов, П.Пестель** та ін.
3. **консервативна** (охоронна) ідеологія, яка виступала проти будь-яких змін і яку представляв **М.Карамзін**.

В 30-50-х рр. XIX ст. в російській політичній думці сформувалось дві течії : “**слов’янофіли**” і “**західники**”, преставники яких по різному бачили майбутні шляхи розвитку Росії. Так слов’янофіли (**Ю.Самарін, О.Хомяков, брати Аксакови**), критикуючи порядки буржуазного Заходу, стверджували, що православний російський народ з його давніми общинними традиціями, врятує від “скверни капіталізму” спочатку слов’ян, а потім і інші народи.

Західники (П.Чадаєв, Т.Грановський, К.Кавелін, О.Герцен, В.Белінський, М.Огарьов, І.Тургенєв) ідеалом, на який повинна орієнтуватись Росія, вважали Західну Європу, зокрему буржуазну Німеччину.

В другій пол. XIX ст. в Росії сформувались нові політико-правові ідеології – “російського соціалізму”, або народництва та анархізму. Першу представляли О.Герцен (1812-1870), М.Чернишевський (1828-1889), М.Добролюбов та ін., другу – М.Бакунін (1814-1876), П.Лавров (1823-1900), П.Ткачов (1844-1885). Між цими двома течіями було багато спільного, але в деяких питаннях вони розходились. Російські народники і анархісти намагались поєднати теоретичні ідеї соціалізму з реальними суспільними відносинами, велику увагу звертали на способи здійснення соціальної революції. Однак, якщо соціалісти- народники державі відводили другорядну роль по відношенню до економіки і культури, то анархісти першочерговим завданням соціальної революції вважали повне зруйнування держави. Майбутнє суспільство революційні народники бачили як союз об’єднань (знизу доверху) самоуправних общин, а народники-анархісти вважали, що людині не потрібно будь-яке керівництво і будь-які об’єднання.

В кінці XIX ст. виникає ще одна течія в західній політичній думці, так званий “соціальний дарвінізм”. Її засновники Х.Чемберлен, Ж.В.Лапуж переносили біологічні закони, відкриті Ч.Дарвіним, безпосередньо на відносини між соціальними групами, народами і державами. Зокрема, вони розглядали конкуренцію, нерівність, боротьбу за виживання як позитивні явища, котрі сприяють виживанню кращих і сильніших. Конфлікт різних класів і соціальних груп соціал-дарвіністи вважали природним станом суспільства, виправдовували расизм.

8.Марксистські погляди на політику і державу.

Спробу перетворити соціалізм із утопії в науку зробили марксисты.

Марксизм як самостійна ідеологія сформувався в другій половині 19 ст. Політико-правова теорія Карла Маркса (1818 –1883 рр.) і Фрідріха Енгельса (1820 –1895 рр.) створювалась в процесі формування марксистського вчення в цілому і спиралась на соціалістичні та комуністичні теорії, створені їх попередниками. Основні положення марксизму викладені в працях “Маніфест Комуністичної партії”, “Походження сім’ї, приватної власності і держави”, “Критика Готської програми”, “Класова боротьба у Франції”, “Капітал” та ін. До основних положень марксизму належить вчення про базис і надбудову. Базис – це економічна структура суспільства, над яким піднімається і ним визначається юридична і політична надбудова. Маркс і Енгельс велику увагу звертали на класову суть держави і права. Держави вони поділяли на рабовласницькі, феодальні, капіталістичні. На зміну капіталістичній державі, шляхом пролетарської революції, повинно прийти безкласове комуністичне суспільство. Першим кроком в робітничій революції є перетворення пролетаріату в панівний клас.

Марксисти назвали політичну владу робітничого класу “ диктатурою пролетаріату”. Ідеалом засновників марксизму було безкласове комуністичне суспільство. На їх думку, в комуністичному суспільстві держава відімре, тому що не буде антагоністичних (ворожих) класів. Теорію Маркса – Енгельса далі розвинув і реалізував на практиці лідер російської соціал-демократичної партії більшовиків В.Ленін.Однак на практиці марксистська теорія показала свою нереальність і на сьогоднішній день комуністичні режими впали в усіх колишніх соціалістичних державах за виключенням Куби, Китаю, Північної Кореї.

9.Основні ідеї зарубіжної політології ХХ ст.

Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. домінуючою методологією у політичній науці був **позитивізм**, принципи якого були сформульовані О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом. Позитивісти вважали все справжнє (позитивне) знання результатом конкретних наук. Основою політичної науки вважали досвід людини. Характерним для позитивізму є заперечення можливості пізнання об’єктивного світу (агностицизм) та зведення мети науки лише до опису та впорядкування фактів. Розвиток науково-технічного прогресу, політичні, соціально-економічні перетворення призвели до кризи позитивізму, на зміну якому на початку 20-х рр. ХХ ст. формується **неопозитивізм**, формами якого були логічний позитивізм, філософія аналізу, такі принципи як біхевіоризм, верифікація, кількісний об’єктивізм та ін.

У 20-х рр. ХХ ст. дослідники перейшли від вивчення управлінських і загальнотеоретичних питань до з’ясування відносин суспільства з державним механізмом та дослідження громадської думки. У першій чверті ХХ ст. сформовано інтелектуальну основу для розвитку поведінкової політології. Зокрема, відмітимо сформульовану *У.Липпмана* концепцію громадської думки, концепцію солідаризму *Л. Дюгі*, теорії еліт *Г.Моски* та *В.Парето*, дослідження політичних партій *Р.Міхельса* та *М.Острогорського*, теорію панування *М.Вебера*. Значний внесок у розвиток політичної думки першої чверті ХХ ст. зробив *А.Бентлі*, обґрунтувавши й пояснивши систему політичного плюралізму в демократичному суспільстві на основі аналізу поведінкових аспектів політики.

Зокрема, творці теорії еліти стверджують, що світом завжди правила і повинна правити еліта – обрана, наділена особливими якостями меншість суспільства. Теорія еліти перебільшувала роль психологічного чинника і майже повністю заперечувала значення економічних і класових чинників суспільного розвитку. Сприяючи розумінню того, як побудована, з кого складається і як функціонує панівна політична група даного суспільства, теорія еліти мала велике пізнавальне й практичне значення і справила значний вплив на подальший розвиток суспільно-політичної думки.

Розвиток політичної науки у 20-30-х рр. пішов кількома шляхами. В одних державах (СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії) вона стала елементом ідеології та пропаганди. У інших, наприклад у США, політологія творилася на поведінкову науку, спрямовану на вивчення мотивів і чинників, що впливають на політичну поведінку людей.

У повоєнні роки політологія отримала статус самостійної науки. До 60-х провідним напрямком у розвитку політичної думки був *біхевіоризм* (від англ. behaviour - поведінка), для якого головним завданням був опис фактів; удосконалення методики спостереження, а не розробка понять чи пояснення суспільних явищ. У центрі його уваги були дослідження із політичної поведінки в інституціях влади, електоральної поведінки, політичного лідерства, функціонування засобів масової інформації, дослідження політичних партій, порівняльний аналіз партійних систем і режимів. У напрямі біхевіоризму виділяється *концепція масових комунікацій* (Г. Лассуел, П. Лазарсфельд, Д. Рісмен) і *концепція плюралізму еліт* (Р. Даль).

У 60-х рр. біхевіоризм був підданий різкій критиці за фрагментарний підхід до аналізу фактів, що заважає глобальному підходу до політичних проблем, за псевдополітизм. На зміну біхевіоризму прийшов *систематизм*, головним представником якого був Д. Істон. На думку постбіхевіористів, головне завдання політичної науки - не описувати й аналізувати факти, а тлумачити їх під кутом зору актуальних проблем суспільно-політичного розвитку.

До сучасних політичних концепцій належить концепція тоталітаризму (Х.Арендт, Р.Арон, З.Бжезінський, К.Фрідріх та ін.) та суспільно-політичної модернізації (Г.Алмонд, З.Бжезінський, Л.Пай). Зокрема, Х.Арендт у праці «*Походження тоталітаризму*» (1951) вважає, що тоталітаризм виникає в атомізованому суспільстві, що складається з маси, а не з громадян. Злам класового суспільства та відсутність будь-якої суспільної структури спричинили появу тоталітаризму.

Р. Арон досліджував тоталітаризм шляхом його зіставлення з лібералізмом, беручи за критерій порівняння тип організації політичних партій. Поділивши індустріальні суспільства на монополістичні та конституційно-плюралістичні, до перших він відніс СРСР, де одна партія займала монополітне становище у суспільстві, а у суспільствах другого типу велике значення мають конституція та закони, які гарантують або захищають соціальний, національний, економічний, культурний плюралізм у суспільстві.

З.Бжезінський і К.Фрідріх у творі «*Тоталітарна диктатура та автократія*» вказують, що до тоталітарних режимів відносилися фашистські та комуністичні країни. Ознаками тоталітарної системи вони вважали домінуючу роль ідеології, яку продукувала правляча партія, терор, всіляке обмеження доступу до правдивої інформації, централізовану систему управління економікою.

Автори *теорії модернізації* вважають, що тенденцією розвитку політичної системи є перехід від традиційного до сучасного типу суспільства. Сучасний тип суспільства характеризує спроможність політичної системи до оновлення, мобілізації зусиль і виживання, зростання участі громадян у політичному процесі та структурна диференціація. Серед сучасних концепцій політичної модернізації виділяється сформульована З.Бжезінським концепція трансформації посткомуністичних суспільств у сучасні демократичні суспільства. Ця трансформація, на його думку, проходить три етапи:

1) політична трансформація вищих органів влади і початкова стабілізація економіки. Етап починається після краху комуністичної системи і триває 1-5 років;

2) політична стабілізація поєднується з глибокими економічними реформами. Тривалість етапу - 3-10 років;

3) закріплення демократичних процесів і стабілізація економічного зростання. Тривалість етапу - 5-15 років.

В цілому у другій половині XX ст. набули розвитку напрями, ідеї, концепції, сформульовані у довоєнний час. Підсумовуючи виділимо деякі з них:

- *теорія демократії* (Р.Даль, Дж.Сарторі);
- *теорії еліт* (Г.Моска, В.Партель, Г.Лассуелл, Р.Мілс, С.Келлер);
- *структурно-функціональний аналіз* (Т. Парсонс, Р.Мертон);
- *концепція дослідження партійно-політичних систем* (М.Дювернц У. Д. Бернхем, К. Байлі);
- *концепції дослідження політичних систем сучасності* (Д.Істої К.Фрідріх, Р. Арон, К. Дойч);
- *дослідження політичних партій* (Дж. Сарторі, А.Ліппхарт);
- *вивчення політичної культури* (Г.Алмонд, С. Верба, Р. Таке, Б.Рассел);
- *ідеї конфлікту, консенсусу, психології ведення переговорів* (С.Ліпсе, Р. Фішер);
- *теорії влади, впливу і контролю* (Г. Моргентау, Дж. Кетлін);
- *концепція політичної модернізації* (Л. Пай, Д. Белл, З.Бжезінський)
- *олігархізації* (М.Острогорський, Р.Міхельс).

10. Характерні особливості розвитку світової політичної думки на різних етапах.

В своєму розвитку політична наука пройшла декілька етапів, кожен із яких мав свої характерні особливості.

Так на ранніх етапах виникнення політичної думки стародавні мислителі лише описували наявний суспільно – політичний устрій, не замислюючись над потребою його зміни чи вдосконалення. Однак уже в стародавніх державах Сходу з’являються перші спроби теоретичних пошуків “ідеального правління”. В період античності переважає філософсько – етичний підхід до осмислення політики..

В епоху Середньовіччя в політичній думці запанував релігійно – християнський підхід з його впевненістю у вічній мудрості Божій, яка визначає долю держав, народів і кожної людини. В середні віки вірою в Бога було освячено всі устремління й роздуми людини про світ.

Для Нового часу, на який припадають епохи Відродження, Реформації, Просвітництва, характерним є гуманістичний підхід до проблем політики. На цьому етапі розвитку світової політичної думки переважає реалістичне осмислення політичних явищ і процесів, різкій критиці піддається християнська церква і духовенство, зароджуються наукове трактування політики, даються практичні поради правителям і чиновникам. В цей час з’являється дуже багато різних політологічних концепцій, які досить часто суперечили одна одній.

Значного поширення набуває соціально – економічний підхід до пояснення суспільних явищ і процесів.

В Новітню добу, коли політологія остаточно утверджується як наука, переважає реалістично – аналітичний та прогностичний підходи. Одним із основних завдань політичної науки стає аналіз і прогнозування політичних процесів.

Сьогодні політична наука займає достойне місце в системі суспільствознавчих наук. Серед основних проблем сучасної політології слід відзначити такі:

- теорія демократії;
- теорія еліт;
- структурно-функціональний аналіз;
- концепція дослідження партійно-політичних систем;
- дослідження політичних партій;
- вивчення політичної культури;
- ідеї конфлікту, консенсусу, психології ведення переговорів;
- теорії влади, впливу і контролю;
- концепції політичної модернізації та інші.

Отже, в своєму розвитку політична наука пройшла довгий і складний шлях починаючи з найдавніших часів і закінчуючи XIX- поч. XX ст. - періодом становлення та утвердження політології як самостійної науки. Особливий інтерес становить сучасний етап розвитку політології.

Складність і мінливість сучасного політичного життя потребує майстерного та оперативного застосування насамперед політичних знань, вироблених і осмислених людством. Включивши названі політичні знання до свого арсеналу, політична наука постійно мусить звертатися до них, щоби не припуститися політичних помилок і прорахунків минулого, ціною яких нині може стати саме існування людської цивілізації.

Список рекомендованої літератури:

Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посіб. Вид. третє, переробл. і доповн. К.: Т-во «Знання», КОО, 2004. 645с.

Горлач М. І., Кремінь В.Г. Політологія: наука про політику : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр уч. літ., 2009. 840 с.

Кирилюк Ф. Історія зарубіжних політичних вчень нової доби : навч. посібник. К. : Центр уч. літ., 2008. 414 с.

Кухта Б.Л. З історії української політичної думки: [Текст лекцій: Навч. посібник]. К.: Генеза, 1994. 223 с.

Політологія: навч. посіб. / [за ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка] К. : Генеза, 2001. 443 с.

Політологія : терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : навч. словник–довідник для студ. / ; наук. ред. В. М. Піча. К. : Каравела ; Львів : Новий Світ–2000, 2001. 320 с.

Бундак О.А. Курс політології в схемах і таблицях: навчальний посібник. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2020. 58 с.

Шляхтун П. Політологія: історія та теорія. Вид-во: Центр учбової літератури, 2021. 472 с.

Тетарчук І.В. Політологія. Навчальний посібник. Вид-во: Центр учбової літератури, 2020. 160 с.

Варнавська І.В., Черемісін О.В. Політологія. Вид-во: Гельветика, 2021. 210 с.

Кириченко В.М. Політичні системи світу, Кредитно-модульний курс. Вид-во: ЦУЛ, 2023. 218 с.

Требін М.П., Герасіна Л.М., Поліщук І.О., Сахань О.М. Політологія. Вид-во: Право, 2018. 462 с.

Шанько В.І. Політологія: Навчальний посібник / В.І. Шанько, Н.В. Чорна, Т.Г. Авксентьєва, Л.А. Тихонова. Видання 2–е, перероблене та доповнене. К.: Видавництво «Фірма «ІНКОС», Центр учбової літератури, 2017. 288с.

Юрій М.Ф. Політологія: навч. посіб. К.: Знання, 2015. 356 с.

Політологія: Підручник / за ред. М.М. Вегеша. 3–тє вид., перероблене і доповнене. К.: Знання, 2008. 384 с. + ком пакт–диск. – (Вища освіта ХХІ століття).